

E.

VÝROBNÍ OBJEKTY

Pece na rannostredovekých sídliskách juhozápadného Slovenska

MATEJ RUTTKAY

Častým nálezom na sídliskách z ranného stredoveku sú rôzne druhy vykurovacích zariadení (otvorené ohniská a pece). Nachádzajú sa buď priamo v príbytkoch, alebo mimo nich.

Hlbšie poznanie ich funkcie a vývoja je prínosom k osvetleniu života stredovekého obyvateľstva. Typy pecí, či ohniská a ich lokalizácia odrážajú spôsob a úroveň hospodárenia, dosiahnuté spoločenské postavenie ich budovateľov a užívateľov i historické a kultúrne špecifiká závislé značnou mierou na podmienkach geografických a klimatických a na bonite pôdy (Skružný 1980, s. 221; Pražák 1966, s. 324). V špecifických prípadoch možno na základe určitých daností rozlíšiť etnickú príslušnosť užívateľov, či staviteľov, alebo upresniť istý kultúrny vplyv.

Umiestenie vykurovacieho zariadenia v objekte bolo podmienené jeho funkciou a do veľkej miery aj tradíciou. Už pri výstavbe objektu bola premyslená jeho funkcia a jej bolo podriadené umiestenie, resp. absencia vykurovacieho zariadenia.

Veľkú časť otázok súvisiacich s vývojom a funkciou pecí už objasnili vo svojich prácach najmä L. Skružný (1963, s. 234—265; s. 221—242) a A. Pitterová (1971, s. 11—18). Obrovským zdrojom informácií sú výsledky národopisného výskumu (Švecová 1968, 119—166; Plessingerová 1963, s. 149—235; Langer 1987, s. 233—234) (etnografické pozorovania z 18.—20. stor. nemožno automaticky prenášať do obdoba ranného istredoveku, iné spoločenské prostredie, rozdielna klíma atď.).

Cieľom príspevku je priblížiť niektoré novšie nálezy vykurovacích zariadení na juhozápadnom Slovensku, umožňujúce spresniť viaceré stavebné detaily a čiastočne prispieť k upresneniu ich funkcie.

Na sídliskách juhozápadného Slovenska sa v rannom stredoveku vyskytujú dve hlavné skupiny vykurovacích zariadení — pece, t. j. uzavreté ohniská (kamenné, hlinené, hlinítokamenné) a ohniská — zbytky po otvorenom ohni. Každú z nich možno ďalej deliť z hľadiska konštrukčného, ale i funkčného a podľa **situovania** (v objekte, alebo v rámci osady). **Často** sa vyskytujú rôzne typy spoločne, to **znamená** potrebu hodnotiť ich vo vzájomných súvislostiach. Príliš detailné konštrukčné triedenie vykurovacích zariadení nie je pre určenie ich funkcie podstatné.

V obytných objektoch 9.—11. stor. (najčastejšie jednopriestorových) sa nachádzajú tak otvorené ohniská, ako aj uzatvorené ohniská (pece).

Ohniská sú častým nálezom (Hanuliak 1989, s. 164; Habovštiak 1985, s. 87—100) (nie je vždy možné jednoznačne rozhodnúť, či sa nejedná o rozbratú pec — kameň sa zúžitkoval na stavbu ďalšej pece). Ohnisko je najčastejšie umiestené v rohu príbytku, alebo v jeho strede. Zväčša je ohraničené kameňmi (Rutt kay 1988). Niekedy je zahĺbené do dlážky (Ha-

nuliak 1989, s. 164), častejšie je priamo na podlahe (Točík 1979, obr. 145; 1, 2), alebo na vyvýšenom podstavci. Názory o nemožnosti umiestnenia ohniska do rohu obydlia, resp. ku stene sa ukázali neopodstatnené (Skružný 1983, s. 233). Umiestnenie otvoreného ohňa v rohu dokladajú aj mnohé etnografické paralely (odizolovanie od drevenej steny kamennou platňou, alebo výmazom) (Plessingerová 1963, s. 161—163).

Je zaujímavé, že výskyt otvorených ohnísk stúpa od 11. stor. Hojne sa vyskytujú vo vrcholnom a neskorom stredoveku a v ľudovom staviteľstve sa udržali temer podnes (hlavne v sezónnych príbytkoch) (Ruttkay 1989; Plessingerová 1963, s. 161—164). Na rozmach používania ohnísk v 10. stor. najvýraznejšie poukazujú výsledky výskumu v ChTabe, kde sa v obytných objektoch 9.—10. stor. vyskytujú temer výlučne kamenné pece a v príbytkoch z 11.—12. stor. prevažujú ohniská (Hanuliak 1989, s. 180—212). Vplyv na túto zmenu mohli mať určité klimatické výkyvy, alebo prechodnosť, sezónnosť príbytkov.

Ohnisko mohlo v obydlí zastúpiť temer všetky funkcie pece. Etnografické pozorovania ukazujú, že slúžili v prvom rade na varenie (prikladanie hrncov k ohňu, resp. zavesenie kotla nad oheň, ohrievanie vody vhadzovaním žeravých kameňov) (Plessingerová 1963, s. 209—211, 183). Vareniu v hrncoch na ohni zodpovedá aj typická forma rannostredovekej keramiky — štíhly hrniec s vydutím v hornej tretine výšky (umožnil dobrú absorpciu tepla). Nie zanedbateľná funkcia ohniska je osvetľovanie a otepľovanie miestnosti. Zriedkavo sa využilo na sušenie plodín, ale pomerne často slúžil rozžeravený popol na pečenie. Pri používaní ohniska zohrávali svoju úlohu aj určité kultové, magické zvyky (symbol domova, atď.) (Sopoliga 1983, s. 157).

Najčastejším fenoménom na rannostredovekých osadách juhozápadného Slovenska je kamenná pec v obydlí. Vyskytuje sa už na staroslovanských sídliskách a je častým prvkom počas celého stredoveku (Bialeková 1962, s. 97—148; Habovštiak 1985, s. 87—100). Na neoprávnenosť pomenovania kamenný krb už poukázali viacerí autori (Dostál 1987, s. 17—19). Dnes je už jednoznačne neudržateľná teória o postupnosti vývoja vykurovacieho zariadenia od ohniska až ku krbu (v rámci stredoveku Slovenska). Jasne to dokumentujú nálezy kamenných pecí na staroslovanských sídliskách (Bialeková 1962, s. 97—148). Situácia je skôr opačná, vo vrcholnom stredoveku pribúda počet ohnísk.

Kamenné pece sú najčastejšie vybudované z lomového kameňa (obr. 1). Často sa na stavbu pece použili aj riečne okruhliaky, resp. polámané časti žarnovov. V 9.—12. stor. sa na juhozápadnom Slovensku najčastejšie vyskytujú pece z nasucho kladených kameňov (dym unikal cez špáry) a zriedkavé je kombinovanie hliny a kameňa. Pece sú vybudované buď priamo na dlážke (obr. 1), alebo v plynkej priehlbine a zriedkavo na vyvýšenom hlinenom sokli (obr. 2). Najčastejšie sú umiestené v jednom z rohov obydlí, len výnimočne v strede príbytku, alebo pri niektorej zo stien. V mnohých prípadoch je ťažké rozhodnúť, či sa v objekte našlo ohnisko, alebo je to zbytok po rozobranej peci. Najkomplikovanejšie je to pri vymazaných prepálených plochách na dlážke príbytku. Výnimočne sa objavujú dve pece v obydlí (obr. 3), alebo pec s ohniskom (Točík 1963, obr. 44). Ojedinelé je vysunutie kamennej pece mimo obrys príbytku (Bialeková 1962, obr. 38).

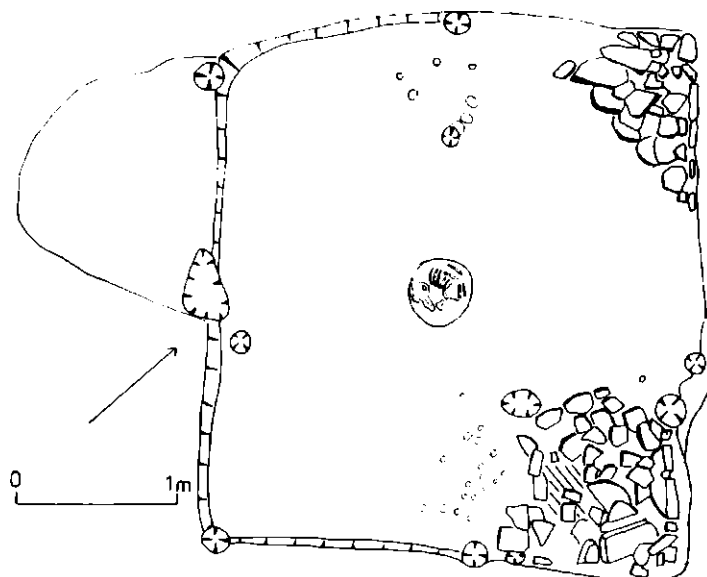
Na zlepšenie životných podmienok v rannostredovekých obydlíach významne vplývalo zavedenie dymníkov — zariadení slúžiacich na odvod

Obr. 1. Bajč obj. 340, obydlie s kamennou pecou v rohu a hlinenou pecou vysunutou mimo príbytok (9. stor.)-

Obr. 2. Bajč obj. 345 – kamenná pec na hlinenom podstavci (9. stor.).

Obr. 3. BaJ2 ebj. 53 — obydlie s deitrufciou dvoch kamenných pecí (9. stor.).

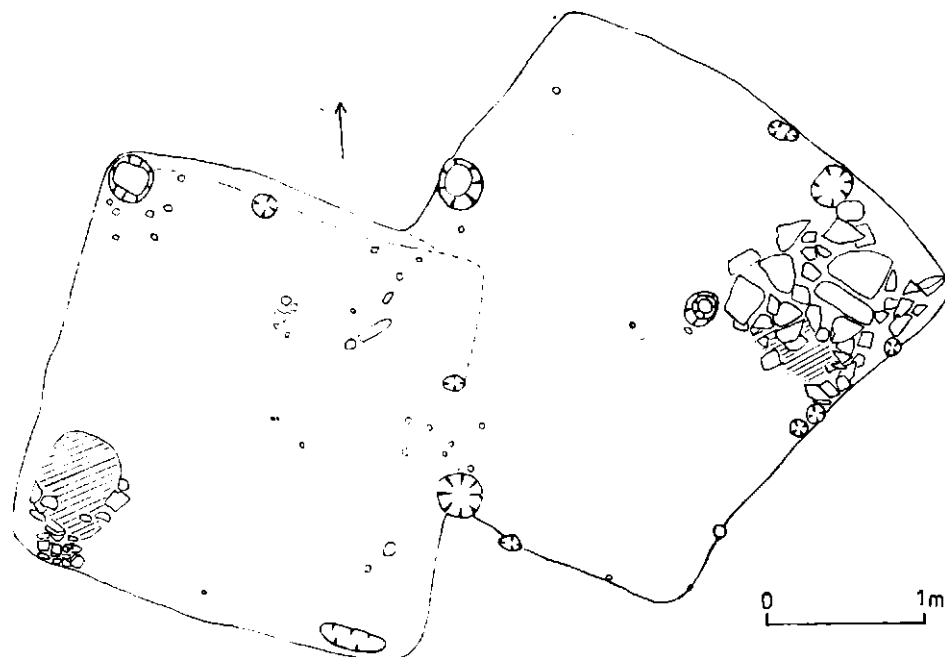
dymu. Okrem čistejšieho vzduchu to umožnilo zníženie povaly a tým vznik nového priestoru pod strechou.

Dnes je už na juhozápadnom Slovensku niekoľko dokladov existencie takýchto zariadení vo včasnom stredoveku. Dokazujú to kolové jamy umiestené v obryse kamennej pece (obr. 4). O existencii dymníka uvažuje aj M. Hanuliak v Chlabe (Hanuliak 1989, s. 158, obr. 10). O konštrukcii hornej časti dymníka sa z archeologických nálezov nedozvedáme. Etnografické paralely poukazujú na obitíe hornej časti doskami, alebo vypleteme prútím a omazanie hlinou (Sopoliga 1983, obr. 11; Turzo 1979, s. 170).

Prvoradou funkciou kamennej pece bolo vyhrievanie priestoru (Dostál 1975, s. 84), t. j. funkčná bola hlavne v zime. V tomto období sa mohla využiť zároveň na varenie. V ostatnom období bola pec viac- menej nefunkčná (len ak na príležitostné pečenie). Na bežné varenie bolo výhodnejšie použiť otvorené ohnisko (menšia spotreba dreva nižšie zahrievanie priestoru), ktoré mohlo byť umiestené v obydli spolu s pecou a určite boli využívané aj ohniská mimo príbytkov. Nie je vylúčené, že samotná kamenná pec mohla v čase jej nepoužívania slúžiť ako podstava pod otvorený oheň. Niektoré kamenné pece sa používali pri rozličných výrobných úkonoch (šperkárstvo, atď.) (Hrubý 1961, s. 492).

Vyhrievacia funkcia pece sa v archeologickej literatúre bežne uznáva (Niederle 1953, s. 268; Skružný 1980, s. 225; Grimm 1965, s. 279—282; Tauber 1980, s. 262). Národopisné výskumy na jednej strane dokladajú vyhrievaciu funkciu (Pražák 1966, s. 321—348; Švecová 1968, s. 149), na strane druhej sa vyskytujú názory opačné. J. Langer na základe svedectiev pamätníkov uvádza, že obývaná miestnosť bola väčšiu časť zimy nevykurovaná (pec bola v prevádzke len pri pečení chleba), oheň sa kládol len k vareniu a mnoho členov rodiny spávalo mimo obytnú miestnosť, v chladnej komore, senníku, alebo v chlieve (Langer 1987, s. 240). Archeológii je ťažké vysporiadať sa s týmito rozpornými názormi. Z etnografických pozorovaní

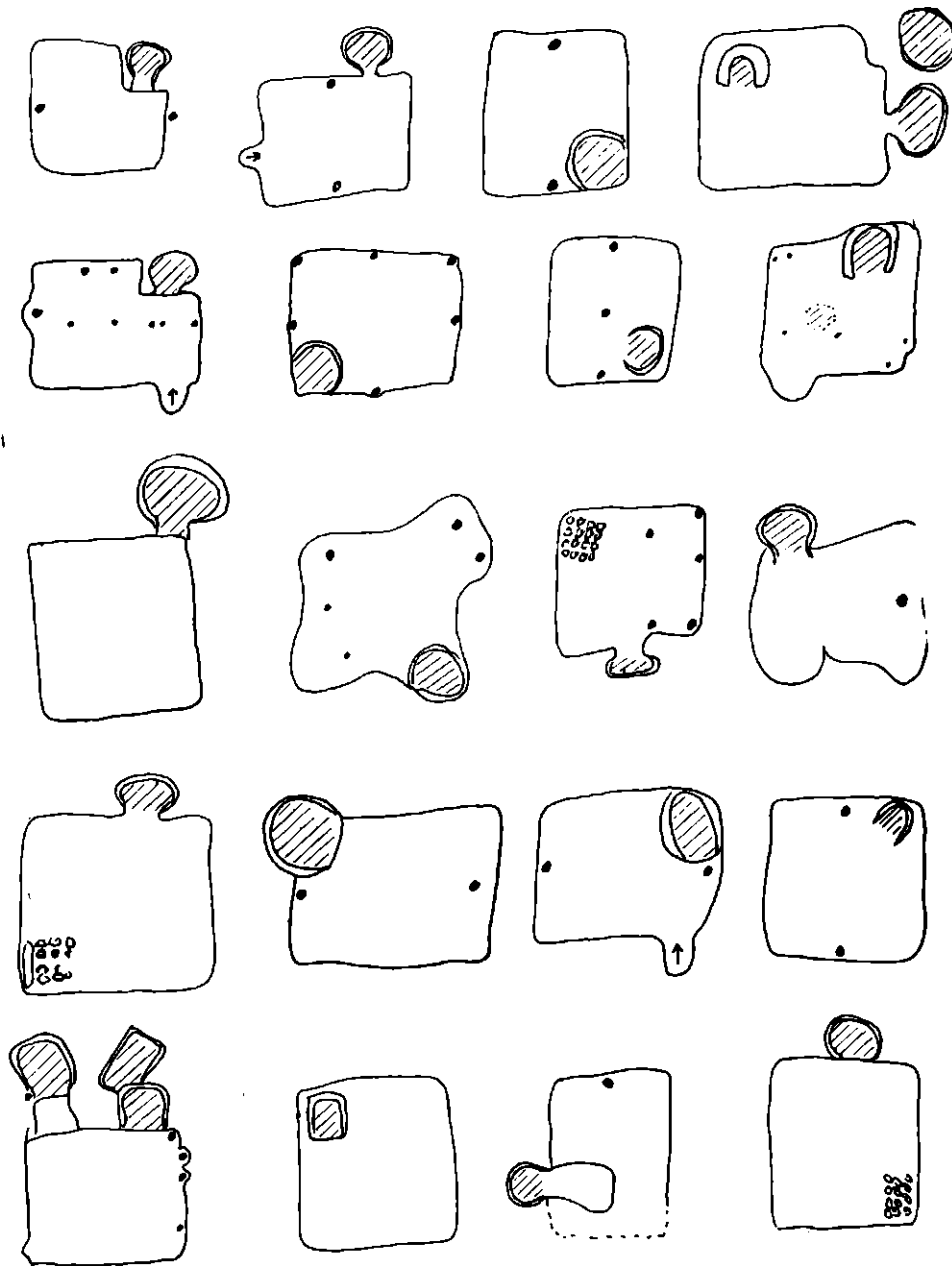
vani je isté, že v určitých regiónoch sa pec na vyhrievanie používala. Podľa S. Svecovej pece pôvodne slúžili na rôzne funkcie (vyhrievanie priestoru, pečenie chleba, varenie, atď.) a až neskôr sa ich funkcia mení, resp. rôzne činnosti zabezpečujú ďalšie zariadenia (kachle, atď.), takže z pece sa stáva rýdzo chlebová pec (Švecová 1968, s. 149). Uvedené poznatky nútia k opatrnosti pri používaní výsledkov národopisného výskumu do starších období (rozdielne sociálne prostredie, rozdielne vývojové

Obr. 4. Bajč obj. 42-A, B – dve obydliá v superpozícii.

štádiá jednotlivých zariadení, zmeny v klíme, dostatok, či nedostatok dreva atď.). Archeologická situácia sa zdá byť jasnejšia. Napríklad pri výskume sídlisk z včasného stredoveku v Bajči a v Mužli-Cenkove (Caplovič—Cheben—Ruttikay 1989, v tlači; Hanuliak—Kuzma 1988, s. 49—50), sa v temer každom príbytku našla kamenná pec (zriedkavo hlinená, alebo ohnisko) a časté sú aj nálezy samostatných hlinených kupolových pecí mimo príbytkov. Keďže kamenné pece nie sú stavané z miestneho, ale z dovážaného lomového kameňa (nebolo zložité splaviť kameň na pltiach po riekach), je temer isté, že mali rozdielnu funkciu, ako hlinené pece, ktorých výstavba nenarážala na žiadne prekážky a bola určite oveľa jednoduchšia (v porovnaní s dopravou kameňa). Z uvedeného vyplýva, že hlinená a kamenná pec nemali úplne zhodné funkcie (z určitého dôvodu — lepšia výhrevnosť? — bola uprednostnená stavba zložitejšieho typu pece).

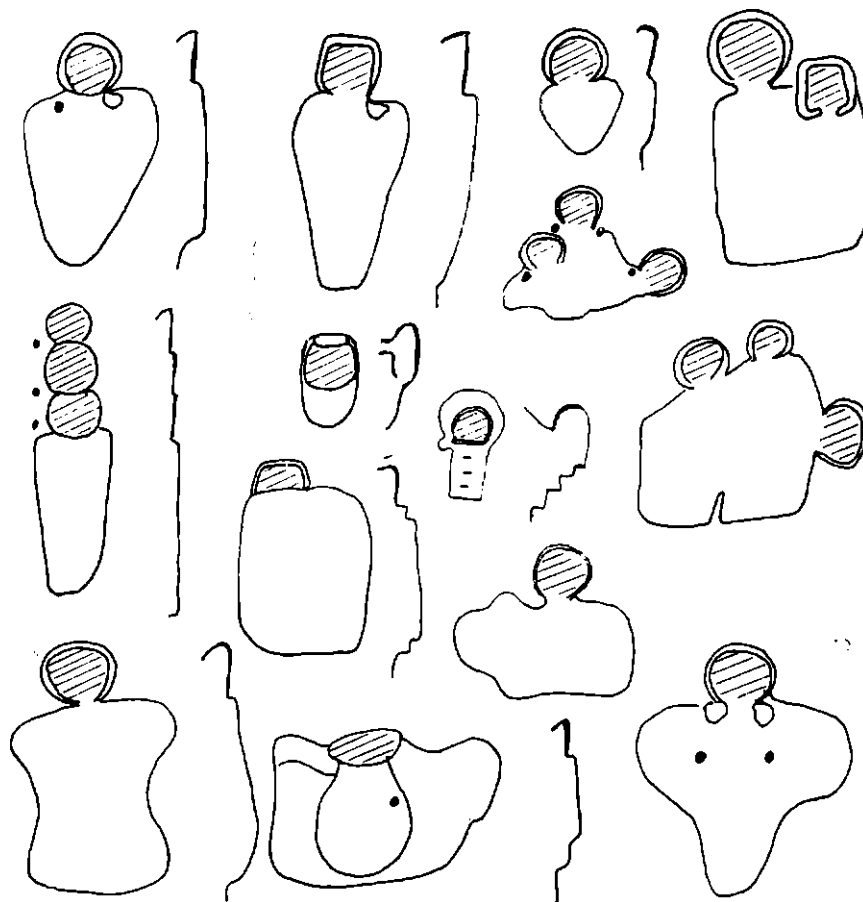
V obydliach, ale i mimo nich sa veľmi často vyskytujú hlinené kupolové pece. Na juhozápadnom Slovensku sú doložené už v 9. stor. (Pláňavy pri Skalici, Devínska Nová Ves) (Kraskovská 1988, s. 99). Podľa umiestenia sa delia na 1. priamo súvisiace s obydliím (obr. 5), 2. umiestené mimo prí-

Obr. 5. Schematický návrh tvarov obydlí s hlinenými pecami (Karpatská kotlina, t.–13. Hor.).

bytkov (obr. 6). Doterajšie nálezy nedovoľujú vždy jednoznačne rozlíšiť príbytok od výrobného, resp. pracovného objektu (Fodor 1986, s. 186 až 193).

Hlinené kupoľové pece v obydliach sú dvojakej konštrukcie — vybudované na dlážke (napr. hlinou omazaný a vypálený prútený kôš, alebo

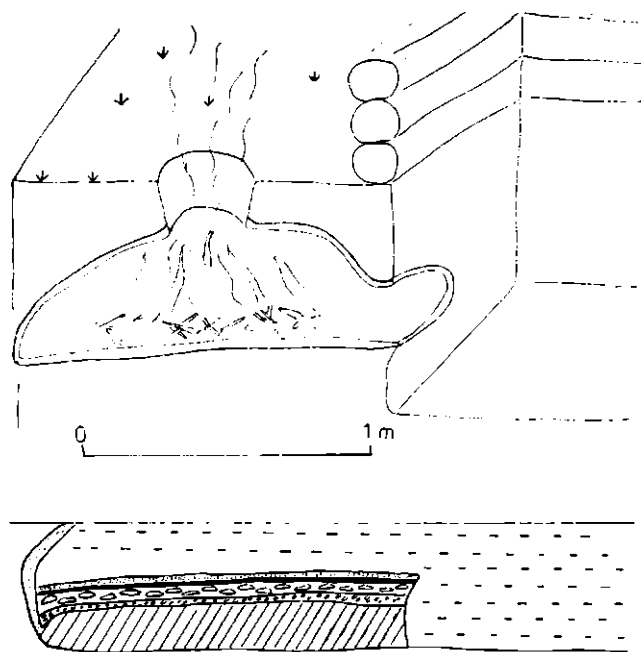
Obr. 6. Schematický náčrt pôdorysov samostatných hlinených pecí (Karpatská kotlina, 9.–13. stor.).

kopa slamy a pod.) a zapustené, vydlabané do steny (do podložia). Táto technická charakteristika je veľmi dôležitá pri určovaní funkcie pece. Pec zapustená do terénu (v rámci obydlija, alebo z neho vysunutá) nemohla plniť vyhrievaciu funkciu (vrstva hliny nad ňou ju dokonale izolovala). Do terénu sa pece vyhlbovali práve pre túto vlastnosť, čím sa zároveň zvýšila odolnosť pece voči výkyvom počasia. Pri vysunutých peciach bolo možné odvádzať dym mimo obytný priestor (obr. 7). Na zlepšenie tepelnoizolačných vlastností sa rôzne upravovalo dno pece (podobná situácia je aj pri samostatných hlinených peciach). Pod výmazom sa zisťujú rôzne materiály, často v rozličných kombináciách (piesok, štrk, väčšie kamene, črepy) (obr. 7). Tieto vrstvy okrem iného vyvýšili dno pece nad úroveň dlážky, čo umožnilo pohodlnejšie používanie pece. Dym z pece bol odvádzaný otvorom na vrchole kupoly, alebo v jej tyle (Teodor 1984, obr. 27; Dostál 1975, obr. 11; Tauber 1980, obr. 265).

Pece zkonštruované na dlážke nedosahovali také dobré tepelnoizolačné vlastnosti ako vydlabané pece. Funkcia týchto zariadení bola zaiste univerzálna (pečenie, sušenie, vyhrievanie, varenie, prípadne výrobný

charakter). Varenie v takejto peci nebolo veľmi praktické, oveľa rýchlejšie a úspornejšie bolo variť na otvorenom ohnisku.

Zatiaľ ojedinelý je nález hlinenej kupolovej pece zo Sľažian. Na vrchole jej kupoly bol pevne zabudovaný hlinený pekáč (Ruttkay 1988, v tlači). Obdobné nálezy sú aj z Moravy (Dostál 1987, s. 19) a z východnej Európy (Rappoport 1975, s. 152, obr. 55). L. Skružný uvažuje v takýchto prípadoch okrem výraznej funkcie sušiacej aj o funkciu vyvýšeného otvoreného ohniska rozkladaného na pekáči (Skružný 1980, s. 226).

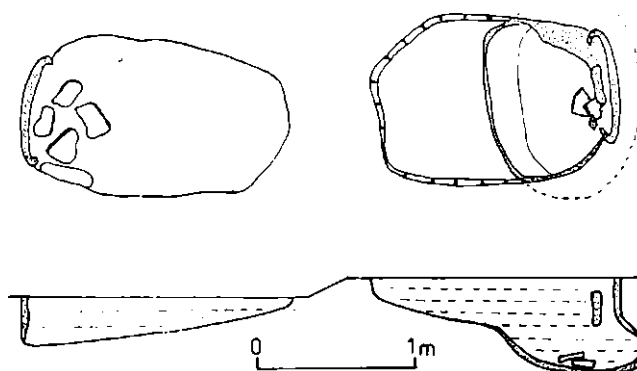
Obr. 7. Bajč obj. 5 – rekonštrukcia hlinenej kupolovej pece vysunutej mimo obydľie (10. stor.).

Tu sa pripravovali jedlá varením (praktickejšie). V tejto súvislosti stoja za zmienku nálezy hlinených pekáčov na lokalite Bajč. Vo viacerých prípadoch sa na dne zistili hlboké odtlačky drevených tráv, čo dokazuje, že boli pevne prichytené na akúsi drevenú konštrukciu. Azda je možné uvažovať o tom, že pekáč na takejto podstave slúžil ako vyvýšená podložka pre otvorené ohnisko. Ohniská na drevených konštrukciách boli častým prvkom aj v ľudovej architektúre (Plessingerová 1963, s. 158–160).

Hlinené kupolové pece stojace mimo obydľia sú buď vyhlbené do terénu, alebo postavené na povrchu. Ich konštrukcia je podobná peciam v príbytkoch. Odvod dymu je riešený buď otvorom v kupole, alebo zväčšením hlavného otvoru (Točík 1979, obr. 153:1), alebo vývodom v zadnej časti pece (obr. 8).

Funkcia takýchto pecí bola rozmanitá. Na základe archeologických nálezov je ju len zriedkavo možné určiť. I. Méri uvažuje o možnosti peče-

nia chleba, sušenia plodín, resp. údenia mäsa (Méri 1963, s. 273—281). N. Parádi a ďalší dokladajú vyparovanie keramiky v samostatných hlinených kupolových peciach (Parádi 1982—3, s. 211—218; Veselinovič 1953, s. 55; Gaješki 1959, s. 343). Podobné doklady sú aj v národopisnom materiáli (Pražák 1958, s. 78—81). Tak isto sú však aj doklady inej činnosti v takýchto peciach (napr. pečenie chleba) (Habovštiak 1985, s. 103) a z toho vyplýva veľká problémovosť, v mnohých prípadoch až nemožnosť presného určenia funkcie (niektoré boli aj polyfunkčné).

Obr. 8. Bajč obj. 321 — lamostatné hlinené pece s otvorom pre odvod dymu v zadnej časti kupoly (10.—11. stor.).

Zaujímavá je otázka umiestenia samostatných pecí v rámci osady. Pri publikovaní dielčích prác sa zväčša uvádza ich situovanie na okraji sídelného areálu (Hanuliak 1989, s. 159—160; Mináč 1980, s. 487—496). Treba pripomenúť, že v prevažnej väčšine prípadov sa jedná len o čiastočne preskúmané lokality, a tak je určenie ich polohy vzhľadom na celú osadu nemožné. Rozsiahlejšie terénne výskumy posledných rokov (Mužľa-Čenkov, Bajč) dokazujú rozmiestenie pecí medzi obytnými objektami. Analógie k takémuto situovaniu pecí sú aj v národopisnom materiáli (Bednařík 1943, s. 139—179). Je potrebné si uvedomiť, že v týchto prípadoch ide o bežné pece a nie o rozsiahle zariadenia súvisiace výlučne s remeselnou výrobou. Prípadný požiar takejto pece nemohol susedné príbytky a ani dedinu vážnejšie ohroziť.

Je zaujímavé, že aj medzi rozsiahle preskúmanými sídliskami z včasného stredoveku v Karpatskej kotline sa nájdu také, kde samostatné pece úplne chýbajú, t. j. ich funkcie plnili pravdepodobne pece v príbytkoch. V Maďarsku, na lokalite Doboz (10.—12. stor.), sa samostatné pece nevyškutujú, ale temer vo všetkých polozemniciach sa v rohu nachádzala hlinená kupolová pec a v strede ohnisko (Kovalovski 1975, s. 223). Je zrejmé, že pec plnila špecifickú funkciu (pečenie, resp. vyhrievanie) a ohnisko slúžilo na bežné varenie a zároveň na osvetľovanie priestoru.

V odbornej literatúre sa často stretávame s priradovaním jednotlivých typov pecí (hlinené, či kamenné) jednotlivým etnickým skupinám (zhrnutie názorov viď. Fodor 1986, s. 191—192). I. Fodor preukázal neudržateľnosť takýchto teórií a druh pece (hlinená, či kamenná) spája s výskytom daného stavebného materiálu v jednotlivých územiach (1986, 192).

V tejto súvislosti treba pripomenúť častý výskyt kamenných pecí vybudovaných z lomového kameňa v oblastiach chudobných na výskyt lomového kameňa (napr. južná časť juhozápadného Slovenska) (kameň sa musel dovážať). Druh použitého materiálu tak mohol byť viazaný na špecifickú funkciu pece, alebo odráža určité kultúrne tradície staviteľov (čo nemusí byť spájané priamo s určitým etnikom).

V uvedených súvislostiach sú veľmi zaujímavé objekty, kde sa spolu vyskytuje kamenná pec v rohu obydlia a hlinená kupoľová pec vyhlbená do steny — Mužľa-Cenkov (za inf. ďakujem I. Kuzmovi), Bajč, Stúrovo-Obidská puszta (Ožďáni 1985, s. 182—184), Patince (Cheben 1988), Komjatice (Točík 1979, 246—272), Iža (za inf. ďakujem J. Rajtárovi). Podobné nálezové situácie sa zachytili aj na Balkáne a na Ukrajine (Teodor 1984). Dokazuje to, že každá z uvedených pecí mala inú funkciu (napr. hlinená na pečenie chleba, kamenná na vyhrievanie, prípadne ešte ohnisko na bežné varenie).

Uvedený prehľad podčiarkuje dôležitosť podrobného štúdia jednotlivých častí rannostredovekej osady. Len dôkladným poznaním jednotlivostí sa podarí čo najvernejšie zložiť celok, rekonštruovať spôsob života stredovekého človeka a lepšie pochopiť jeho konanie a myslenie.

Literatúra

- BEDNÁRIK, R. 1943: Hmotná kultúra slovenského ľudu. In: Slovenská vlastiveda II, Bratislava, s. 139—179.
- BIALEKOVÁ, D. 1962: Nové včasnorslovenské nálezy z juhozápadného Slovenska. Slov. Archeol. 10, s. 97—148.
- CAPLOVIC, D.—CHEBEN, L.—RUTKAY, M. 1939: Druhá sezóna záchranného výskumu v Bajči. Archeol. výsk. a nálezy na Slovensku v r. 1988, v tlači.
- DOSTÁL, B. 1975: Břeclav-Pohansko IV. Velkomoravský velmožný dvorec. Brno.
- DOSTÁL, B. 1937: Stavební kultura 6.-9. století na území ČSSR. AH 12, s. 9—32.
- FODOR, I. 1986: Vostočnye paralely pečej vne žilišč na drevnevengerskich poselenijach. Acta Archaeologica ASH 38, s. 186—193.
- GAJEWSKI, L. 1959: Materiály do sredniowiecznego garncařstwa wiejskiego v Malopolsce. In: Mater. Archeol. I. Krakow, s. 343—351.
- GRIMM, P. 1969: Zum Ofen in der frühmittelalterlicher Archäologie, Archäologisches zu nieder. Döns. bairisch Türrnitz, Ruf. 16, s. 279—282.
- HABOVSTIAK, A. 1985: Stredoveká dedina na Slovensku. Bratislava 1985.
- HANULIAK, M. 1989: Praveké, včasnodejinné a stredoveké osídlenie v Chlabe. Slov. Archeol. 37, s. 151—212.
- HANULIAK, M.—KUZMA, I. 1988: Osmá sezóna výskumu v Mužli-Cenkove. AVANS v r. 1987, s. 49—50.
- HRUBÝ, V. 1961: Příspěvek k poznání velkomoravského obydlí. Pam. Arch. 52, s. 488 až 495.
- KRASKOVSKA, E. 1988: Slovanská chata v Blatnom, až 495.
- KOVALOVSKI, J. 1975: Elözetes jelentés a dobozi Arpád-kori faluásatársól 1962—1974. Arch. Ért. 102, s. 204—226.
- KRASKOVSKA, E. 1988: Slovanská chata v Blatnom. In: SZ AŰ SAV v Nitre, s. 97 až 100.
- LANGER, J. 1987: Příspěvek k typologii topenišť. AH 12, s. 233—244.
- MÉRI, I. 1963: Árpád-kori ~~nepi~~ építkezésunk feltárt emlékei Orosháza határában. Rég. Fiiz, Ser. II. No. 14. Budapest.
- MINÁČ, V. 1980: Zaniknutá stredoveká osada v Slovenskej Novej Vsi-Zelenči. AH 6, s. 489—496.
- NIEDERLE, L. 1953: Rukověť slovanských starožitností. Praha.
- OZDÁNI, O. 1985: Výsledky záchranného výskumu v Stúrovo-Obidskej Puste. AVANS v r. 1984, s. 182—184.
- PARÁDI, N. 1982—1983: Keramikfunde. In: Parádi, N.—Holl, I.: Die Erforschung des mittelalterlichen Dorfes Nagykeszi. Mitt. Arch. Ins. 12—13, s. 211—218.

- PITTEROVA, A. 1974: Neznámý typ středověkého pozemního domu. AH 1, s. 27—32.
- PLESSINGEROVÁ, A. 1963: Vývoj topeniště, jeho využívání a význam ve slovenských obcích pod Javorníky. In: SNM v Praze, A-Historie, s. 149—235.
- ŠVECOVÁ, S. 1968: Ohnišťa na juhozápadnom Slovensku (I. časť). In: ZSNM — Etnografia 9, s. 119—166.
- PITTEŤEROVA, A. 1971: Dum a sídlisťe zemědělského charakteru v 6.—15. století na území CSSR. In: Zaniklé středověké vesnice v CSSR ve světle archeologických výzkumů, díl I., s. 11—18, Uherské Hradišťe.
- PRAŽÁK, V. 1958: Hrnčičství v semipalatinské oblasti západní Sibíře počátkem 20. století. Ces. lid. 45, s. 78—81.
- RAPPOPORT, P. A. 1975: Drevnerusskoe žilišče. Leningrad.
- RUTTKAY, M. 1988: Sídlisko z 9.—12. stor. v Slažanoch, okr. Nitra. Archeol. Rozhl., v tlači.
- RUTTKAY, M. 1989: Pece neznámeho účelu z Nitry-Párovských Hájov. In: Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologickými metodami. Brno, v tlači.
- SKRUŽNÝ, L. 1963: Příspěvek k třídění a chronologii slovanských otopných zařízení na území CSSR. Pam. Archeol. 54, s. 234—265.
- SKRUŽNÝ, L. 1980: Několik poznámek k otázce vývoje a funkce pece ve slovanských, středověkých a novověkých objektech i mimo ně. AH 5, s. 221—242.
- SOPOLIGA, M. 1983: Ohniskové zariadenia v ľudovom obydlí vo východoslovensko-ukrajinsko-polskej kontaktovej oblasti. In: ZSNM Etnografia 24, s. 157—178.
- TAUBER, J. 1980: Herd und Ofen im Mittelalter. Untersuchungen zur kulturgeschichte am archäologischen Material vornehmlich der Nordwestschweiz. Olten und Freiburg.
- TEODOR, D. Gh. 1984: Continuitatea populatiei autohtone la est de Carpati. Iasi.
- TOČÍK, A. 1963: Pohrebisko a sídlisko z doby avarskej ríše v Prši. Slov. Archeol. 11, s. 121—198.
- TOČÍK, A. 1978: Záchranný výskum v Komjaticiach. AVANS v r. 1987, s. 246—272.
- TURZO, J. 1979: Lokálne dobové formy ohnisk regiónu Kysuce-Podjavorníky v muzeu slovenskej dediny. In: ZSNM LXXIII, Etnografia 20, s. 167—195.
- VESELINOVIC, R. L. 1953: Starosrpsko nasele na Bostaništu kod Mošorina u Bačkoj. Rad vojvodjanskih muzeja, 2. Novi Sad. s. 5—58.

Zusammenfassung

Öfen auf frühmittelalterlichen Siedlungen der südwestlichen Slowakei

Der Aufsatz will einige neuere Funde von Heizvorrichtungen (offenen Feuerstätten und Öfen) in der südwestlichen Slowakei beleuchten, die es ermöglichen mehrere Baudetails genauer zu fassen und teilweise auch zur näheren Kenntnis ihre Funktion beitragen. Das Vorkommen offener Feuerstätten steigt vom 11. Jahrhundert (Chlaba). Dies mochten bestimmte klimatische Schwankungen oder auch ihr vorübergehender Charakter, oft nur für bestimmte Saisonen, beeinflussen. Die offene Feuerstätte konnte in der Behausung fast alle Funktionen des Ofens vertreten. In erster Linie diente sie zum Kochen (Legen der Töpfe zum Feuer, Aufhängen von Kesseln über das Feuer, Erwärmen des Wassers durch Einwerfen heißer Steine). Wichtig ist auch die Beleuchtungs- und Beheizungsfunktion, seltener verwendete man die Feuerstätte zum Trocken von Früchten und Backen in der Asche. Bei der Verwendung der Feuerstätte spielten wohl auch bestimmte magische und Kult-Gewohnheiten eine Rolle (Symbol des Heims).

In frühmittelalterlichen Siedlungen kommt der steinerne Ofen am häufigsten in der Behausung vor. Meist steht er in einer Ecke der Behausung, nur ausnahmsweise in der Mitte oder an der Wand. In vielen Fällen kann man nur schwer entscheiden, ob der Rest eines demontierten steinernen Ofens oder eine Feuerstätte gefunden wurde. Eine markante Verbesserung der Lebensbedingungen bedeutete die Einführung von Rauchabzügen (Einrichtungen, die der Abführung des Rauches aus bewohnten Räumen dienten). Über ihre Existenz gibt es Belege schon im 9.—10. Jahrhundert (Bajč, Chlaba). Die erstrangige Funktion des steinernen Ofens war die Erwärmung des Raumes, doch diente er während des Heizens auch zum Kochen. Zum üblichen Kochen war es jedoch einfacher, eine in der Behausung (manchmal auf dem Ofen selbst) angebrachte offene Feuerstätte zu verwenden, die außerhalb der Behausung liegen konnte. Manche steinerne Öfen verwendete man auch bei

handwerklichen Vorrichtungen. Von den unterschiedlichen Funktionen der steinernen Öfen und der in die Wand der Behausung ausgehöhlten tönernen Kuppelöfen zeugen Behausungen, in denen man die genannten Einrichtungen gleichzeitig verwendete (Bajö, Stürovo-Obidská Pusta, Komjatice, u. s. w.).

Tönerne Kuppelöfen erscheinen in der Slowakei seit dem 9. Jahrhundert. Ein in das Gelände vertiefter Ofen konnte keine Heizfunktion erfüllen (die Lehmschicht über ihm isolierte ihn vollkommen). Dieser Ofen diente aller Wahrscheinlichkeit nach zum Brotbacken und Trocknen von Früchten (was auch ethnographische Parallelen unterstützen). Der Rauch aus dem Ofen wurde aus der Behausung abgeleitet. Die Funktion der auf Dielen der Behausung konstruierten Öfen war umfassend (Backen, Trocknen, Heizen, eventuell Produktionscharakter). In diesem Fall war eine Feuerstätte zum Kochen geeigneter (an der Lokalität Dobož erscheint neben dem aus Lehm gebauten Ofen in der Ecke auch eine Feuerstätte im Zentrum der Hütte).

Die Funktion der außerhalb der Behausung stehenden tönernen Öfen war verschiedenartig (häufig erfüllten sie mehrere Funktionen). Ein solcher Ofen konnte zum Backen des Brotes, Trocknen von Früchten, Selchen des Fleisches, zur Herstellung von Keramik oder anderen handwerklichen Tätigkeiten dienen.

Die angeführte Übersicht unterstreicht die Wichtigkeit des eingehenden Studiums der einzelnen Teile frühmittelalterlicher Siedlungen. Nur durch gründliche Kenntnis aller Einzelheiten wird es gelingen, das Leben des frühmittelalterlichen Dorfes treu zu rekonstruieren.

Abbildungen:

- Abb. 1. Bajö, Obj. 340, Behausung mit steinernem Ofen in der Ecke und außerhalb der Behausung angebrachtem tönernem Ofen (9. Jh.).
- Abb. 2. Bajö, Obj. 345 — steinerner Ofen auf tönerner Unterlage (9. Jh.).
- Abb. 3. Bajö, Obj. 53 — Behausung mit der Destruktion zweier steinerner Öfen (9. Jh.).
- Abb. 4. Bajö, Obj. 42 — A, B — zwei Behausungen in Superposition.
- Abb. 5. Schematische Skizze der Behausungsformen mit Ton-Öfen (Karpatenbecken, 9.—13. Jh.).
- Abb.** 6. Schematische Skizze der Grundrisse selbständiger tönerner Öfen (Karpatenbecken, 9.—13. Jh.).
- Abb. 7. Bajö, Obj. 5 — Rekonstruktion eines tönernen Kuppelofens außerhalb der Behausung (10. Jh.).
- Abb.** 8. Bajö, Obj. 32 — selbständige tönerner Öfen mit Öffnung zum Rauchabzug im rückwärtigen Kuppelteil (10.—11. Jh.).